

La presència dels documents i els arxius a la premsa durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)

Jaume Enric Zamora i Escala

1. Introducció

Sovint, als mitjans de comunicació i, en concret, a la premsa, apareixen notícies que fan referència als documents i als arxius. Normalment, el concepte de document, entès com a informació continguda en qualsevol tipus de suport i emesa o rebuda per una persona física o jurídica en el decurs de les seves activitats o funcions, forma part d'una notícia més àmplia, però en la majoria de casos esdevé un concepte clau en diferents tipus d'informacions periodístiques referides, per exemple, a processos judicials, debats polítics, afers econòmics...

El concepte de document també és present en l'actualitat informativa dels conflictes armats i, al mateix temps, adquireix una importància cabdal en la seva gènesi, desenvolupament i desenllaç. Aleshores, el document pren diversos valors i funcions. Un exemple proper del que diem el trobem a la guerra de l'Iraq. En aquest conflicte, podem afirmar que els documents més polèmics, més decisius i, alhora, més citats a la premsa en l'abans i el després de la guerra han estat els informes sobre l'armament iraquí. Però no serà aquí on tractarem la naturalesa d'aquests informes; malauradament, contenen, fins al moment, informació força imprecisa... Estem davant d'un conflicte recent en què uns documents han estat utilitzats com el principal argument per justificar un nou concepte de conflicte, l'anomenada "guerra preventiva". D'aquesta manera, hem pogut constatar el "poder dels documents".

Amb el present article¹ ens proposem resseguir la presència dels documents i els arxius a la premsa durant el període de la Guerra Civil espanyola (1936-1939). La metodologia emprada ha consistit en el buidat i la recollida de totes aquelles informacions periodístiques aparegudes a la premsa durant el conflicte armat, que fessin referència a tota classe de documents produïts pels governs i les corresponents administracions públiques, en els seus diferents nivells dins l'Estat espanyol. Amb tot, també s'han inclòs algunes notícies referents a documents de provenença privada. En aquest context veurem, d'una banda, com els

documents actius acumulen en relació amb els ciutadans un valor administratiu i legal afegit al seu valor primari intrínsec i, de l'altra, com els documents històrics esdevenen la memòria històrica d'un país i que cal extremar-ne la protecció i la salvaguarda.

2. *La Vanguardia* entre els anys 1936 i 1939

El diari a partir del qual s'ha dut a terme el treball ha estat *La Vanguardia* i el període cronològic analitzat s'ha traduït en la publicació del diari des del 22 de juliol de 1936 –núm. 22.575 (*Diario al servicio de la democracia*)– fins al 24 de gener de 1939 –núm. 23.356–, darrera data de publicació del diari fins a la victòria franquista.

Segons Josep Faulí, el període anterior a la guerra, comprès entre els anys 1901 i 1936, fou una etapa d'arrelament definitiu de *La Vanguardia* com a gran diari de Catalunya i gairebé com a únic gran diari català, però redactat en castellà².

El dia 22 de juliol de 1936 el diari havia estat confiscat pel govern de la Generalitat de Catalunya³. Però, abans, el 19 de juliol de 1936, Carles de Godó, fill de Ramon de Godó, mort el 1931, marxa a l'estranger. Gaziol fou destituït per un comitè d'empresa i més tard fugí a França, en considerar la Generalitat que la seva vida corria perill. Era, des del 10 de març de 1933, l'únic director de *La Vanguardia* després d'haver-se suprimit els triumvirats i els quadriumvirats directius. Durant l'època de la guerra, hi hagueren diversos directors, des de María Luz Morales, que hi passà sis mesos, fins a Fernando Vázquez Ocaña, home de confiança del cap del govern de la República, Juan Negrín, l'octubre de 1938⁴.

3. La presència dels documents i els arxius a *La Vanguardia*

Com ja hem dit, hem resseguit la diversitat de documents generats fonamentalment per les administracions públiques durant el conflicte armat que afectaven directament la vida quotidiana dels catalans. Aquests documents públics, com a testimoni de les relacions entre el ciutadà i l'Estat, van prendre en les circumstàncies de la guerra un valor administratiu i legal creixent. Com es podrà veure, hem recollit les notícies de *La Vanguardia* referides a tota classe de documents, tant els documents produïts en aquells moments per les diferents administracions (Administració de l'Estat espanyol, Generalitat de Catalunya i ajuntaments) com aquells que formaven part del patrimoni documental català. El resultat d'aquest buidat ha estat el recull de 326 notícies, a través de les quals podem copsar el desenvolupament

polític, social i econòmic de la Guerra Civil espanyola a Barcelona i a Catalunya i, per extensió, a Espanya.

El nombre de notícies recollides es distribueixen, per anys, de la següent manera:

Anys	1936	1937	1938	1939	Total
Notícies	71	144	106	5	326

A continuació, presentem i desenvolupem els temes que s'han derivat del buidat de premsa realitzat, a partir d'una selecció representativa de les notícies recollides.

3.1. El salvament dels arxius catalans

El salvament dels arxius catalans fou dut a terme per la Secció d'Arxius del Servei de Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat de Catalunya, encapçalada per Agustí Duran i Sanpere i acompanyat per un nombrós equip. La secció fou constituïda el mes de juny de 1936 amb uns objectius previs que restarien alterats per l'Aixecament militar del 19 de juliol. Fou a partir d'aleshores quan la secció actuà com a "Creu roja dels arxius catalans" arreu del país durant tota la guerra civil, amb especial intensitat i dedicació i amb uns resultats que cal considerar extraordinaris, tot i la destrucció que es va materialitzar en el període revolucionari, en els primers mesos de la guerra, en tot allò –inclosos els arxius– que representava l'Església i la propietat⁵.

Pel que fa a les primeres mesures de protecció del patrimoni cultural en general i documental en particular, destaquem un decret, de 24 de juliol de 1936, que confiscava a favor de la Generalitat de Catalunya tots els materials i els objectes d'interès pedagògic, científic, artístic, històric, arqueològic, bibliogràfic i documental que es trobessin situats als edificis o als locals d'institucions públiques del territori de Catalunya afectats pels esdeveniments del moment (art. 1r).

El 4 d'agost de 1936, un altre decret posava tota la documentació anterior al segle XIX i procedent d'institucions públiques, corporacions i comunitats de tota mena i patrimonis familiars de l'antiga noblesa (art. 1r), així com també els arxius municipals, notariaus, judicials, parroquials, episcopals, conventuals, capitulars i altres de similars (art. 3r) a disposició de la Generalitat de Catalunya.

Tot i que, com veiem, la legislació se centrava en la protecció de la documentació anterior al segle XIX, també s'actuà, en menor mesura, amb la documentació administrativa o la de producció més recent⁶.

En el buidat de premsa, hem pogut veure reproduïdes algunes disposicions legislatives⁷ d'aquest període en relació amb el tema que ens ocupa. Hem de destacar en aquest apartat el reportatge il·lustrat publicat a *La Vanguardia* el 14 d'agost de 1938 amb el títol de "Cultura contra barbarie. Salvando archivos y documentos de los riesgos de guerra", on es fa una ressenya de la tasca de la Secció d'Arxius.

Tanmateix, també en tenim un exemple el 12 de setembre de 1937, a l'article "¿Quiénes son los amantes de la cultura?", d'Ignacio Bolívar Urrutia⁸, on s'explica què s'ha protegit, les obres d'art, les biblioteques i els arxius, en contra de les "*imputaciones insidiosas del enemigo franquista*", en el sentit que aquest acusava els republicans de la destrucció del patrimoni cultural en els primers temps de guerra.

D'altra banda, volem constatar en aquest apartat que, de l'altra cara de la moneda del salvament dels arxius catalans, és a dir, l'espoli dels documents de la Catalunya republicana dut a terme pel bàndol franquista⁹ amb fins repressius, no n'hem trobat cap evidència a la premsa.

Per últim, encara que no sigui l'objecte d'aquest treball, cal dir que el salvament del patrimoni artístic apareix a la premsa amb una certa regularitat, sobretot durant els primers mesos de la guerra, de la mà de Joaquim Folch i Torres, cap de la Secció de museus del Servei de Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat de Catalunya.

3.2. La destrucció i la manipulació de documents i arxius

Hem trobat exemples a la premsa de destrucció d'arxius administratius, és a dir, dels documents generats en aquells moments o d'anys recents. Aquesta eliminació d'arxius podia circumscriure's en fases de revolució i caos com és l'exemple de la notícia del 25 de juliol de 1936 amb el títol "Quema del fichero social de la Compañía de Tranvías de Barcelona". Aquesta destrucció i crema d'arxius se centra sobretot en el període revolucionari dels primers dies de la guerra civil i fou, com ja hem dit abans, un objectiu indiscriminat, igual que tot allò que es relacionés amb l'Església, la propietat privada o el poder. Aquesta destrucció d'arxius era provocada des de l'interior del país per individus que volien arrasar literalment qualsevol element que s'identifiqués amb els suposats aliats de l'Aixecament. El 14 d'agost de 1936 encara es poden observar accions com aquesta: "Archivo del Juzgado de 1ª Instancia, con asuntos políticos y sociales desde el año 1923, previa autorización del Comité de Salud Pública, será quemado (Lérida)". Precisament amb un decret de la Generalitat, amb data del 14 d'agost de 1936, es confiscaven arxius, biblioteques i fitxers d'entitats. Un dia abans, el 13 d'agost, apareix a la premsa "Incautación de ficheros económicos" a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

El 23 d'agost de 1936, una altra notícia informa que, a causa de la "desaparició" dels llibres del Registre Civil, podran ésser celebrats els matrimonis sense presentar els documents pertinents. En aquest context, un decret del 4 de desembre del 1936 aclareix l'abast de l'Ordre del Departament de Justícia de la Generalitat, de 4 de novembre, que disposa que els Jutjats populars locals s'apropriessin els arxius parroquials, en el sentit que els documents que han de passar als esmentats Jutjats són els llibres de registres de naixements, matrimonis i defuncions des de l'any 1801 fins al 1936. D'aquesta manera, a la premsa, el 2 de setembre de 1937, podem llegir la següent notícia, en el sentit que, de "Los registros parroquiales" de Vilafranca del Penedès, se n'ha fet càrrec el jutjat municipal. També hem trobat una notícia del 25 d'agost de 1937, en què s'informa sobre una Ordre de Presidència de la Generalitat, a partir de la qual els ajuntaments on va desaparèixer el Padró d'habitants per la "revuelta" hauran de fer una nova inscripció amb referència al pròxim 1 de setembre.

La destrucció que també hem d'evidenciar és la provocada des de l'exterior del país, bàsicament pels bombardeigs del bàndol franquista, que s'intensificaren en el transcurs de la guerra, sobretot l'any 1938. Aquesta amenaça va motivar que el mateix any 1936 s'iniciés el trasllat a Viladrau del patrimoni documental més destacat de Barcelona i d'arreu de Catalunya. En la mateixa línia, l'any 1938, en virtut del decret de 10 d'octubre, el monestir de Pedralbes es va convertir en l'Arxiu Històric General de Catalunya, un gran dipòsit documental als afores del centre històric i administratiu de la ciutat de Barcelona, per tal d'evitar els atacs indiscriminats de les bombes de l'aviació franquista.

Un altre exemple de destrucció el trobem en la següent notícia, el 15 de setembre de 1937: "Un avión faccioso ataca el correo aéreo francés a su paso por la Costa Brava".

Un cas de manipulació en els arxius per part del bàndol franquista el tenim el 23 de desembre de 1937, "*Homenaje merecido. El general Miaja, hijo honorario de la capital de la República. Mientras los facciosos borran del Registro civil el nombre de José Miaja, el Ayuntamiento de Madrid le concede los máximos honores*".

Tant en la destrucció de provenença interna com de l'externa, la Secció d'Arxius de la Generalitat de Catalunya va intentar posar fre, en la mesura del possible, al que podia haver estat la destrucció de la memòria documental del país. Amb tot, l'espoli franquista de documentació d'institucions, partits, entitats, particulars... va provocar el desplaçament, la pèrdua i la destrucció de documentació de provenença pública i privada indispensable per reconstruir la història de la Catalunya republicana dels anys de la guerra civil, així com dels seus precedents. Malauradament, la documentació conservada d'aquest espoli encara resta al Archivo General de la Guerra Civil Española a Salamanca.

3.3. El control social, econòmic i polític de la població a través dels documents

En el desenvolupament de la guerra, el control de les persones a través dels documents per part de l'Estat fou una constant i això restà reflectit en gran mesura en les notícies aparegudes a la premsa.

Els registres domiciliaris foren una acció sovintejada davant d'una denúncia o la sospita sobre persones que es poguessin alinear a favor de l'Aixecament militar. Aquests registres es traduïen en la revisió *in situ* d'un pis, d'una propietat o d'una finca en els quals correntment podien aparèixer armes, acumulació de joies, béns mobles diversos, valors i títols bancaris, propaganda a favor del "*aixecats*" i documents personals comprometedors. La descoberta d'aquests elements i la identificació de documents de persones que anessin en contra del règim polític legal i vigent portava a la detenció i a l'aplicació dels procediments judicials pertinents. Un exemple l'hem trobat en la següent notícia, del 25 d'agost de 1936: "Archivo a disposición del Juzgado de Guardia", d'Antoni Aunós, germà del polític Eduard Aunós, ministre a la Dictadura de Primo de Rivera. I encara dos exemples més: el 12 de desembre de 1936 uns "Hallazgos valiosos en casa de un exmarqués", amb "*documentos comprometedores*", i el 13 d'octubre de 1938 en un registre practicat al domicili d'un desertor, on es localitzà propaganda de les eleccions de 1936.

El estrangers, amb una notícia del 6 de desembre de 1936, tampoc s'escaparen d'un registre de la seva documentació. La falsificació de documents com ara els passaports també s'evidencia en la premsa i suposava una pràctica que pretenia "*saltar-se*" el que hem anomenat control de les persones o dels ciutadans per part de l'Administració de l'Estat o de la Generalitat de Catalunya. És clar que aquesta pràctica es podia produir en qualsevol document identificatiu per tal de cercar els avantatges o els beneficis que podia suposar superar els límits de la legislació vigent. Un exemple de les il·legalitats que es van cometre el tenim en la següent notícia: "La expedición de pasaportes. Un abogado en la cárcel", el qual cobrava per dur a terme la seva gestió (27 d'agost de 1937).

La guerra motivava un règim de control estricte en la mobilitat de les persones i, així, trobem notícies com ara "Detenidos por intentar pasar la frontera sin pasaporte" (20 de març de 1937). Cada vegada s'intensificava més "La depuración de la retaguardia" (4 de juliol de 1937) i, aleshores, "Cada cual en su sitio. La depuración de la retaguardia" (14 de juliol de 1937). El 6 d'agost de 1937, "El control de las fronteras. Se establece una zona fronteriza de veinte kilómetros de profundidad, debiéndose poseer autorización (salvoconducto) para poder circular por ella". El 28 d'agost de 1938 s'informava de "La concesión de salvoconductos para trasladarse a las zonas de guerra".

Un altre exemple del mal ús dels documents el trobem el 14 de novembre de 1937 en la següent notícia: "Un obrero muerto e identificado con la documentación de otro obrero que está vivo". El 18 de gener

de 1938, un cas de manipulació d'imatges en "Signos fascistas. La mentira fotográfica". El 13 de febrer de 1938 s'informa sobre el frau de "Los duplicados de la carta de racionamiento".

La conseqüència de les il·legalitats comeses per superar aquest control la trobem el 3 d'agost de 1937 en el "Nuevo récord de diligencias judiciales". El 21 de maig de 1938, a "Los tribunales de justicia en Cataluña" s'entrevista J. Andreu Abelló, president del Tribunal de Cassació de Catalunya, el qual informa sobre la instrucció de diligències i sumaris en terminis breus i judicis de resolució immediata.

La guerra també motivà la creació de nombrosos documents que regulaven la vida quotidiana del ciutadans. Potser el document identificatiu més representatiu fou la targeta de racionament. A la premsa, és el tema que apareix més regularment, ja que afectava l'alimentació i el consum de diferents productes de la població de les ciutats i els pobles d'arreu del país. És fàcil d'imaginar com devia esdevenir el document personal més preuat i més decisiu en el "dia a dia" de les persones que van viure la guerra. Hem pogut comprovar que a la premsa apareixien constantment els diversos repartiments de tota classe d'aliments (pa, carn, carn congelada, peix, bacallà, arròs, llenties, mongetes, cigrons, pèsols, llet, sucre, ous, oli, patates, "gofio"), productes bàsics (sabó) i combustibles (carbó, benzina, petroli), així com el control i la regulació d'establiments i consumidors per part de l'Administració. El 6 de gener de 1937, "El consejero de Abastos anuncia la próxima implantación de la tarjeta de racionamiento familiar". El 31 de gener de 1937 s'anuncia la "Distribución de la tarjeta de racionamiento familiar". El 21 de març de 1937, "La tarjeta de racionamiento del pan empezará a aplicarse desde mañana".

El 4 d'agost de 1937 s'establí una "Orden en la que se prohíbe concurrir a los mercados de Cataluña para la adquisición de aves y caza sin la autorización del Departamento de Abastos". El 25 d'agost de 1937, "La tarjeta de racionamiento ha de ser nominal". L'1 de setembre de 1937, la notícia "Los certificados para adquirir leche" informava que es podran obtenir els tiquets de compra a través de documents extractats dels jutjats per ingressar a les escoles primàries. I el 3 de setembre de 1937, en relació amb el repartiment de llet, seran denunciats els metges que facin receptes sense existir malalts. Alhora, el 5 de setembre de 1937, en relació amb "El control de los médicos", Governació i Assistència Social disposa una Ordre per establir un fitxer de control de metges de Catalunya. El 29 de gener de 1938, en "La inscripción de niños necesitados de leche" s'informa que caldrà fer la inscripció de partides de naixement d'infants amb menys de 2 anys que necessitin llet. El 29 de setembre de 1938 s'informa sobre "La duración de los certificados de enfermedades", amb la revisió de les targetes-receptes a causa dels abusos i les falsificacions.

El 31 d'octubre de 1937, "El suministro de gasolina" informa sobre la regulació del "*justificante de servicio*" que facilita la benzina a les agències de Campsa.

El 24 de novembre de 1937, s'informa sobre el carnet de racionament, de l'obligació de donar-lo de baixa per absència, defunció o mobilització.

El 7 de setembre de 1937 aquest control repercutia també en el món judicial en la incoació d'"Expedientes de Hacienda" al Palau de Justícia de Barcelona, per contraban de loteries i farina.

El mateix 7 de setembre de 1937 apareixia una "Reglamentación de la venta preferente de alimentos" a través de documents per a malalts, infants i gent gran.

Un altre document d'aparició freqüent a la premsa és el tiquet d'accés als menjadors econòmics. El 15 de febrer de 1938 s'obren les llistes per a "La inscripción en los comedores populares" a l'Hotel Colon de Barcelona.

Els certificats de treball també foren un document que controlava la situació laboral dels ciutadans. El 23 de febrer de 1937, s'anuncia a la premsa "Una orden de Gobernación. Se crea, con carácter obligatorio, el certificado de trabajo". El 28 de juliol de 1937, apareixia la "Carta de identidad profesional para los extranjeros" i, el 24 d'agost de 1937, la "Carta de identidad profesional para los franceses".

Les patents d'automòbil i els fulls de ruta també foren instruments de control en l'ús de vehicles i la seva circulació. El 27 de març de 1937 s'informa sobre "La recogida de vehículos sin documentación". El 28 de juliol de 1937 apareixien "Las nuevas guías-permisos para circular". L'1 d'agost de 1937, "No puede circular por carretera ningún vehículo sin la hoja de ruta". El 25 d'agost de 1937, "Los coches indocumentados serán retirados". El 15 d'octubre de 1937 "Quedan suspendidos todos los permisos de circulación concedidos a los médicos de Barcelona". El 30 de novembre de 1937 "Quedan anulados todos los permisos especiales de circulación de automóviles" i, per controlar i ordenar la circulació de vehicles, caldrà proveir-se d'una autorització especial. El 16 de gener de 1938, "Precisa proveerse de la Patente Nacional de Circulación", en cas contrari, els vehicles podran ser requisats. El 28 de maig, "Una importante disposición sobre la circulación de camiones" informa sobre la necessitat de registrar-los a les Jefaturas militares de la Dirección General de Retaguardia y Transportes del Ministerio de Defensa Nacional. Els comerciants es veien obligats a disposar d'una guia per circular amb carbó vegetal (19 de novembre de 1937).

El cens d'aparells de ràdio i els permisos d'aparells fotogràfics també s'afegien, en aquest cas, al control de la informació i les imatges. El 16 d'octubre de 1937, s'informa sobre la "Reglamentación para la tenencia (cartón licencia) y uso de aparatos fotográficos".

El 24 de febrer de 1938 s'informa sobre les autoritzacions per celebrar actes públics a partits polítics, organitzacions sindicals i associacions.

El control també arribava a les empreses comercials i industrials, que es veien obligades a la formalització d'inventaris-balanços en la seva comptabilitat a través d'un decret (20 de febrer de 1938).

El 31 de desembre de 1937, "El gobierno de la República. Orden de entrega, mediante resguardo, de los metales y piedras preciosos".

El 9 de setembre de 1937, "Se crea una contribución directa sobre los beneficios extraordinarios obtenidos en tiempo de guerra".

Apareixen nous arbitris sobre consum de begudes, facturació de menjars, billar, venda d'articles de luxe, drets de matança a l'escorxador (3 de setembre de 1937) i l'arbitri sobre cases de dormir (17 de setembre de 1937).

S'obliga a fer el cens de personal d'indústries químiques (14 d'octubre de 1937). També a fer llicències d'arma curta (normes per a la seva obtenció) el 20 d'agost de 1937. L'1 d'octubre de 1937 es concreta que, per tal d'obtenir-ne el permís, s'haurà de presentar un aval de les Centrals sindicals o els Partits polítics antifeixistes.

El 18 de novembre de 1937 s'informa sobre "El pasaje gratuito para los heridos e inválidos de guerra". El 8 de desembre de 1937, tracten de la renovació de "Los pases de libre circulación de los heridos y mutilados de guerra".

L'1 de desembre de 1937, es demana el cens d'infants bascos amb la finalitat de tenir dades per a l'ensenyament.

El 29 de gener de 1938, es tracta de "Las placas-pases para los niños de las escuelas" per a la gratuïtat dels transports urbans.

El 7 de gener de 1938, s'informa dels repartiments de correspondència també en diumenge.

3.4. L'exportació i el comerç de documents

L'exportació i el comerç eren dues accions que calia controlar i per això era indispensable que la legislació vigent ho incorporés. Al Principat, el 5 de novembre de 1936, un decret prohibeix l'exportació de llibres i manuscrits anteriors a l'any 1800 sense l'autorització de la Conselleria de cultura de la Generalitat de Catalunya. A nivell estatal, el 8 de maig de 1938 apareixia a *La Vanguardia* un decret del Govern de la República que prohibia el comerç d'obres d'art i documents antics.

3.5. Emissió de bitllets i segells

Els nous bitllets i segells emesos al llarg de la guerra també esdevenien els documents que reflectien la conjuntura política i econòmica a l'Estat espanyol.

El 7 de febrer de 1937, s'escriu sobre "Sellos y billetes recogidos a los fascistas". El 14 de maig de 1937, es tracta sobre "La falta de moneda divisionaria. El Ayuntamiento de Barcelona lanza al mercado una emisión de billetes de 1 y 0,50 ptas". I el 12 d'agost de 1937, s'explica que "Los billetes de la Generalidad son de curso obligatorio".

El 9 de gener de 1938, es refereix a "La recogida de valores, bonos, billetes y monedas. Sólo podrán circular las emisiones del Tesoro o del Banco de España". El 26 de febrer de 1938, s'informa sobre "La recogida de los billetes de la Generalidad".

3.6. La difusió i la propaganda a través dels documents

Com en qualsevol conflicte armat, la informació esdevenia una arma de guerra més. Els canals de comunicació de cada bàndol es convertien en canals de propaganda per justificar-se, defensar-se de l'enemic i atacar-lo quan convenia. Aquesta propaganda es podia traduir en documents de diferents suports i formats: documents en suport paper i d'imatge fixa (fotografies) i en moviment (cinema). I aquests documents es podien utilitzar en conferències, exposicions, concursos, cinema, etc.

3.6.1. Difusió, propaganda i defensa del règim legal i vigent

El 9 de desembre de 1936, apareix aquesta notícia: "Gráficos de la barbarie fascista para repartir por Europa".

El 19 de gener de 1937, s'informa que "Ante el próximo Consejo de la Sociedad de las Naciones. El Gobierno legítimo de España presentará nuevas pruebas documentales". I el 18 de febrer de 1937, tracta sobre "Un documento sensacional sobre la barbarie fascista".

El 27 de maig de 1937, es parla d'"El arte y la cultura de Cataluña en la Sorbona de París", amb la presència del cap de la Secció d'Arxius, Agustí Duran i Sanpere. L'11 de febrer de 1938 s'informa sobre la inauguració, el dia 13, d'"El Museo Archivo de Granollers y del Vallés Oriental".

El 16 de febrer de 1938 apareix l'article "El maestro del retablo de San Jorge", d'Agustí Duran i Sanpere, en el qual explica com s'ha pogut conèixer a través dels arxius salvats i organitzats de la Catedral de Barcelona la identitat de l'autor, Bernat Martorell. El 26 de maig de 1938 apareix una altra troballa d'Agustí Duran i Sanpere: "Un gran escultor medieval desconocido", Antoni Canet, també aparegut a l'Arxiu de la Catedral.

El 4 de setembre de 1938 apareix un reportatge sobre "El perfecto engranaje de nuestro ejército", on hi ha una fotografia amb el peu següent: "*Nada menos que todos los expedientes militares instruidos en Barcelona desde hace 50 años se hallan aquí cuidadosamente catalogados en estas estanterías*".

3.6.2. La propaganda del bàndol franquista

El 9 de gener de 1937, una notícia diu "Productoras cinematográficas al servicio del fascismo".

L'11 de desembre de 1938, trobem la següent notícia: "¿Qué piensan los pueblos civilizados? Italia ya no se recata en decir al mundo entero que bombardea con su aviación las poblaciones de la España republicana, y para que conste su agresión de un modo fehaciente, publica expresivos documentos gráficos".

3.6.3. Exposicions

Durant la guerra es realitzaren nombroses exposicions que tenien com a missió elevar la moral del poble davant l'enemic. Va tenir un paper destacat el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya.

El 28 de febrer de 1937, es fa una "Exposición en la plaza de Cataluña. Siete meses de guerra", organitzada pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat, i el 30 de març de 1937, una "Exposición antifascista" a Tarragona.

El 29 de maig de 1937, s'informa de "Nuestra propaganda en el extranjero", una exposició de cartells i fulls volants a Seta (França).

El 15 de juny de 1937, hi ha una "Exposición de carteles y dibujos" als Quatre Gats de Barcelona, a benefici de la lluita que sosté el poble basc contra el feixisme.

El 22 d'agost de 1937, s'instal·la una "Exposición de fotografías" al Palau de la Generalitat "*de las actividades totales del país desde el 19 de julio en sus múltiples aspectos*" i s'informa que "*proximamente irá a Méjico y Repúblicas sudamericanas*".

El 20 d'octubre de 1937, es fa un "Homenaje a la URSS. Exposición documental".

El 2 de desembre de 1937, "La Exposición de gráficos de guerra muy concurrida", organitzada pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, a la Delegació de la Generalitat de Catalunya a Madrid.

El 21 de desembre de 1937, "El presidente Companys inaugura la Exposición de homenaje al heroísmo del pueblo de Madrid", a Barcelona, organitzada per la Subsecretaria de Propaganda del Ministerio de Estado, amb la col·laboració del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya.

El 20 de febrer de 1938, hi ha "La exposición de guerra de la división 31", a la plaça de Catalunya de Barcelona, i el 15 de novembre de 1938, l'"Exposición biográfica a la memoria de Durruti", en el segon aniversari de la seva mort, amb documentació gràfica.

3.6.4. Concursos

El 21 d'octubre de 1937, la premsa informa sobre un concurs de fotografies, organitzat pel Comitè Català Pro Homenatge a la URSS per donar

a conèixer aspectes de la vida catalana “*al pueblo hermano de la URSS*”.

3.6.5. Cinema

El 12 de setembre de 1937, es parla d’“Un interesante film documental de la guerra”, produït per la Sección de Información del Estado Mayor de l’Ejército del Centro (Madrid).

El 18 de setembre de 1937, es fa el *Noticiero Nacional* a Lleida, editat per Laya Films, sobre la presa de Belchite per les tropes republicanes. També el mateix dia hi ha una “Sesión de cine antifascista” al Coliseum, una sessió documental organitzada pel Socors Roig de Catalunya.

El 29 de juliol de 1938 s’explica que “El film *Catalunya, màrtir* ha sido proyectado en París” sobre els bombardeigs a Barcelona.

3.6.6. Cartells

El 3 d’octubre de 1937, apareix la notícia on s’establí la censura i la regulació sobre la fixació de cartells a la via pública.

3.7. Els documents de l’enemic

L’apropiació dels documents de l’enemic franquista era també un factor estratègic de primer ordre i que calia difondre.

El 20 de gener de 1937, una notícia diu “La quinta columna. Descubrimiento de un depósito de dinamita blanca. Una emisora de radio y documentos comprometedores”. I el 23 de març de 1937, “Más documentación del ejército italiano”.

El 28 de juliol de 1937, es fa saber que “España ha sido vendida por Franco. Interesante documento hallado en las ropas del cadáver de un soldado faccioso”.

3.8. La política de control en la fabricació i l’ús del paper

Les polítiques de control en la fabricació i l’ús del paper foren també un aspecte estratègic de cabdal importància en el desenvolupament de la guerra.

El 10 de desembre de 1936 ja apareix anunciat a la premsa un ple regional sindical del paper i el cartró sobre les mesures de control i restricció del seu ús. El 16 d’octubre de 1937, s’esmenta “El problema del papel para la prensa. Pacto de colaboración del órgano sindical UGT-CNT” (Madrid). El 7 de maig de 1938, a “Fábricas de papel intervenidas”,

es dona a conèixer que la Generalitat intervé totes les fàbriques de paper del territori català.

Conclusió

A tall de conclusió, creiem que aquest treball ens ha permès una visió àmplia i, alhora, diferent de l'evolució de la Guerra Civil espanyola, prenent com a fil conductor els documents i els arxius.

El plantejament del treball, que ha consistit en la recerca de les notícies que fessin referència a tots aquells documents i arxius produïts per les administracions públiques i els respectius governs, com a ens que gestionen els drets i els deures dels ciutadans, ha resultat força gràfic per reconèixer el "*poder dels documents*".

El fet de resseguir els documents ens ha permès copsar tant el pes que tenen en la gestió diària d'una societat, en relació amb el valor administratiu i legal que adquireixen en el moment de la seva producció, com la significació que tenen en la memòria històrica d'un país, en funció del valor precisament històric i cultural que acumulen amb el pas del temps. Els documents generats en el temps de la guerra, en la mesura que s'han conservat, són els documents dels arxius actuals, és a dir, són la font primària per analitzar la nostra pròpia història. Hom constata, doncs, com els documents tenen un cicle de vida des que neixen fins que esdevenen testimonis del passat.

Un aspecte a destacar ha estat el que podríem anomenar la "*batalla*" entre el ciutadà i el document en un conflicte armat en què l'Estat esdevé un aparell de control estricte i implacable sobre la població en totes les esferes de la seva vida quotidiana. En aquest sentit, el control de l'Estat es tradueix en un control "*burocràtic i documental*" de la població. Amb tot, hem pogut constatar l'intent constant d'una part de la població de superar els límits de la legalitat i de l'"*ordre establert*" per tal d'escapolir-se de les restriccions i de la pressió exercida.

No podem oblidar, però, la manipulació i la utilització dels documents i els arxius pels mateixos estats i les seves administracions, tant amb finalitats de propaganda com per fer efectiva la repressió de l'enemic.

Tampoc volem acabar sense destacar una vegada més el paper decisiu que va tenir la Secció d'Arxius de la Generalitat de Catalunya en el salvament dels arxius arreu del Principat, amb l'objectiu de protegir la memòria històrica documental del país davant els efectes destructius de la revolució i dels atacs franquistes. La destrucció de documents també s'ha evidenciat en altres conflictes armats del nostre passat, com ara la guerra dels segadors, la guerra de successió, la guerra del francès, les revolucions i les carlinades del segle XIX¹⁰. Exemples més propers i a nivell internacional, on els arxius han esdevingut objectiu militar, s'han produït a Croàcia i Bòsnia-Herzegovina¹¹ Kosovo¹², Palestina¹³ i, enguany, a l'Iraq.

En definitiva, hem pogut constatar els diferents valors que acumulen els documents amb el pas del temps, el paper clau que juguen en un conflicte armat com fou la Guerra Civil espanyola i la utilització interessada que en fan els mateixos estats o bàndols en conflicte.

Finalment, conscients de les limitacions inevitables a l'hora d'extreure els conceptes de document i arxiu a la premsa, creiem, no obstant, que el resultat ha estat força reeixit. L'exemple que hem presentat pot motivar la possibilitat d'explorar el plantejament d'altres recerques en una línia similar a aquest treball. Per tant, reivindicuem la premsa com a possible recurs didàctic i, alhora, com a font secundària per tal d'analitzar el tractament dels documents i dels arxius en els mitjans de comunicació.

Bibliografia

- ALBERCH, R.; CRUZ, J. R. *¡Archívese! Los documentos del poder. El poder de los documentos*. Madrid: Alianza Editorial, 1999.
- BERNAL, A., CASADEMONT, M. i MAYANS, A. La documentació catalana a Salamanca: l'estat de la qüestió, 1936-2003. Barcelona: AAC, 02, 2003.
- CAMPILLO, M.; CENTELLES, E. *La premsa a Barcelona (1936-1939)*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània, 1979.
- CERDÁ, J. *Los archivos municipales en la España contemporánea*. Asturias: Ediciones Trea, 1997.
- CRUANYES, J. *Els papers de Salamanca. L'espoliació del patrimoni documental de Catalunya (1938-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 2003.
- DURAN I SANPERE, A. "Els arxius documentals de Catalunya durant la guerra dels anys 1936-1939". A: *Barcelona i la seva història. L'art i la cultura*. Barcelona: Curial, 1975, vol. 3, pàgs. 622-639.
- FAULÍ, J. "Els diaris de Barcelona: *La Vanguardia* i els altres". *L'Avenç*, Barcelona, 1979, núm. 18, pàgs. 18-21.
- GRAU, J. M. T.; GÜELL, M. "La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona". *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, Barcelona, Associació d'Arxivers de Catalunya, 2001, núm. 18, pàgs. 65-120.
- HUERTAS, J. M. "Sis radiografies: *La Vanguardia*, el diari més llegit". *L'Avenç*, Barcelona, 1979, núm. 18, pàgs. 31-35.
- ZAMORA I ESCALA, J. E. "El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)". *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, Barcelona, Associació d'arxivers de Catalunya, 2000, núm. 16, pàgs. 85-151.

Notes

- 1 Aquest article parteix del treball de recerca de l'assignatura *Vertebració del món cultural contemporani: el cas de Catalunya*, impartida pel Dr. Jordi Casassas en el segon Curs de doctorat del programa Món contemporani (2001-2002), del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona.
- 2 FAULÍ, J. "Els diaris de Barcelona: *La Vanguardia* i els altres". *L'Avenç*, Barcelona, 1979, núm. 18, pàg. 19.
- 3 CAMPILLO, M.; CENTELLES, E. *La premsa a Barcelona (1936-1939)*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània, 1979, pàg. 234.
- 4 HUERTAS, J. M. "Sis radiografies: *La Vanguardia*, el diari més llegit". *L'Avenç*, Barcelona, 1979, núm. 18, pàgs. 34-35.
- 5 ZAMORA I ESCALA, J. E. "El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)". *Lligall*, Barcelona, Associació d'Arxivers de Catalunya, 2000, núm. 16, pàgs. 85-151.
- 6 ZAMORA. *Op. cit.*, pàg. 90.
- 7 El conjunt de disposicions legislatives d'aquest període es troben recollides a ZAMORA. *Op. cit.*, annex 1, pàgs. 128-131.
- 8 Bolívar Urrutia, Ignacio (Madrid 1850 – Ciutat de Mèxic 1944). Entomòleg especialista en ortòpters. Catedràtic d'Entomologia a la Facultat de ciències de la Universitat de Madrid (1877), director del Museo Nacional de Ciencias Naturales i del Jardín botánico de Madrid (1899-1939). Membre corresponent de la Institució Catalana d'Història Natural (1901) i de l'Acadèmia de ciències i arts de Barcelona (1909). Col·laborà en l'organització de la Junta de Ciències Naturals de Barcelona.
- 9 Vegeu CRUANYES, J. "L'espoliació del patrimoni documental i bibliogràfic de Catalunya durant la Guerra Civil espanyola (1937-1939)". *Lligall*, Barcelona, Associació d'Arxivers de Catalunya, 2002, núm. 19, pàgs. 35-71; CRUANYES, J. *Els papers de Salamanca. L'espoliació del patrimoni documental de Catalunya (1938-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 2003 i BERNAL, A., CASADEMONT, M. i MAYANS, A. La documentació catalana a Salamanca: l'estat de la qüestió, 1936-2003. Barcelona: AAC, 02, 2003.
- 10 Vegeu GRAU, J. M. T.; GÜELL, M. "La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona". *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, Barcelona, AAC, 2001, núm. 18, pàgs. 65-120.
- 11 KOVACEVIC, M. "La destrucció i el treball de recuperació de l'Arxiu de l'Estat durant la guerra a Bòsnia i Hercegovina. *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*. Barcelona, AAC, 1995, núm. 10, pàgs. 133-138.
- 12 "Els arxius, objectiu militar" (editorial). *Butlletí informatiu de l'Associació d'Arxivers de Catalunya*. Barcelona, Associació d'Arxivers de Catalunya, núm. 50, març-abril 1999.
- 13 "El Ejército israelí acaba con los archivos de la Administración palestina. Destruídos los documentos de propiedad de la tierra y los historiales de los estudiantes". *El País*, 22 d'abril de 2002.

Resumen

A partir de un vaciado sistemático de los conceptos de documento y archivo en la prensa durante la Guerra Civil española (1936-1939) se analiza su peso específico en el desarrollo de dicho conflicto. En este contexto se pone de manifiesto cómo los documentos se convierten en un gran instrumento estratégico y de control en manos de los estados, sus administraciones y los bandos en conflicto. Tanto el valor primario (administrativo y legal) como el valor secundario (histórico y cultural) de los documentos adquieren un valor añadido en tales circunstancias. En definitiva, el artículo sintetiza el verdadero "poder de los documentos" en el transcurso de un conflicto armado como fue la Guerra Civil española.

Résumé

À partir de textes publiés par la presse pendant la guerre civile espagnole (1936-1939), l'auteur analyse le poids spécifique des concepts de document et d'archives dans le développement du conflit. Dans un tel contexte, on saisit comment, manipulés par l'État, ses administrations et les camps qui s'affrontent, les documents se muent en instrument de stratégie et de contrôle. Dans de telles circonstances, aussi bien la valeur primaire (administrative et légale) que secondaire (historique et culturelle) des documents acquièrent une valeur supplémentaire. En définitive, l'article synthétise le véritable "pouvoir des documents" au cours d'un conflit armé de l'envergure de la guerre civile espagnole.

Summary

Based on the systematic extraction of the concepts of document and archive by the press during the Spanish Civil War (1936-1939), its specific weight in the development of the armed conflict is analysed. This context reveals how documents became a major strategic and control instrument in the hands of the states, their governments, and the conflicting camps. The primary (administrative and legal) and secondary (historic and cultural) values of documents acquired added value in such circumstances. The article synthesises the true "power of documents" during the course of an armed conflict like the Spanish Civil War.